

RAGAM BASA PACATURAN WARGA LUMPUR GRESIK TINTINGAN SOSIOLINGUISTIK

LAILATUR RAHMAH

S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri
Surabaya

lailaturrahmah@mhs.unesa.ac.id

Prof. Dr. Udjang Pr. M. Basir, M. Pd

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri
Surabaya

ABSTRAK

Basa kang maneka warna bisa ditemuakake ing pacaturan sabendinane. Amerga ing endi wae papan panggonane mesthi ana ragam basa kang digunakake komunikasi antara siji lan sijine. Panliten iki njupuk objek Kelurahan Lumpur Kabupaten Gresik. Punjere panliten iki luwih cunduk marang Ragam Basa kaya ta, idiolek, dialek, alih kode lan campur Kode.

Dhasar panliten iki yaiku ngenani ragam basa. Panliten iki bakal ngrembug (1) Kepriye wujud ragam basa pacaturan warga Lumpur Gresik, (2) Kepriye wujud alih kode kang dumadi ing pacaturan warga Lumpur Gresik, lan (3) Kepriye wujud campur kode kang dumadi ing pacaturan warga Lumpur Gresik. Tujuwan saka panliten iki yaiku kanggo mangerteni kepriye wujud ragam basa, wujud alih kode lan campur kode lan Bab kang dadi underane basa pacaturan warga Lumpur Gresik. Paedah teoretis panliten iki yaiku bisa menehi sumbangsih marang panliten ngenani panganggane basa. Paedah praktise supaya bisa migunani tumrap pasinaon Sociolinguistik.

Panliten iki minangka panliten Sociolinguistik awit ngrembug basa sing ana sesambungane karo kahanan sosial sajrone bebrayan. Panliten iki asipat kualitatif. Teori sing digunakake yaiku teori Sociolinguistik Chaer. Metodhe sing digunakake yaiku metodhe kualitatif. Dhata panliten iki dijupuk dening panliti ing lapangan. Sumber dhata panliten iki yaiku pacaturan sing ditindakake dening warga Lumpur Gresik.

Adhedhasar andharan asile panliten ngenani ragam basa pacaturan warga Lumpur Gresik bisa kadudut: (1) Ragam basa kaperang dadi loro yaiku idiolek, dialek. (2) Wujud alih kode kaperang dadi loro yaiku alih kode intern lan alih kode ekstern. (3) Campur kode kaperang dadi loro yaiku positif lan negatif.

Tembung wigati: Ragam Basa, Pacaturan, Warga, Lumpur Gresik, Sociolinguistik

PURWAKA

pacaturan marang liyan lan nggunakake basa kanggo saranane

LELANNDHESANE PANLITEN

Manungsa mujudake makhluk sosial kang nduweni sesambungan antara manungsa siji lan liyane. Kanggo nyukupi sakabehe kabutuhane, manungsa butuh sesrawungan karo liyan. Sajrone pasrawungan manungsa ora bisa uwal saka

Basa yaiku unen-unen kanggo srawung utawa guneman tumrap wong siji lan liyane. Tegese basa yaiku tetenger kang awujud swara kang sipate manasuka, sabanjure ditambahake klawan perlambang swara kang digunakake dening masyarakat liyane kanggo sesrawungan (Kridalaksana Sajrone Basir. 2010:71). Basa uga bisa

di arani sawijining unen-unen sesrawungan kang utama ing uripe manungsa (Basir, 2010:21).

Sajrone kahanan kang maneka warna, basa bisa digunakake kanggo ngandharake kekarepane pamicara marang mitra wicara, utawa panulis marang pamaca. Sajrone saben-saben kahanan komunikasi kang diadhepi, kapilih salah siji variasi panganggone basa. Tetembungan kang digunakake kanggo ngrujuk marang salah siji saka werna-wernane panganggone basa iku diarani ragam basa (Hastuti, 2003:8). Saka panemu ing ndhuwur bisa dingerteni yen basa minangka sarana komunikasi tumrap manungsa. Manungsa bisa ngandharake apa kang dikarepake marang liyan lumantar basa. Basa bisa dadi titikane kapribaden sawijine bangsa. Kejaba saka iku, saka basa bisa diweruhi kepriye kapribadene sawijine pawongan, uga tataran ilmune. Basa sajrone panguripan minangka bab kang wigati kanggo slarase komunikasi.

Panganggone basa kang werna-werna ing antarane bisa ditemokake ing saben-saben kelompok sosial tartamtu. Kaya ta ing kerumunan warga. Sajrone warga kelurahan utawa desa mesthi nggunakake basa minangka saranane. Ora mungkin saben pawongan bisa pacaturan antara siji lan sijine tanpa nggunakake basa. Mula basa kang digunakake sajrone warga ing sawijine kelurahan maneka warna basa kang digunakake. Jalaran saben penutur lan mitra tutur padha adu guneman supaya padha-padha bisa nggayuh apa kang dikarepake.

Ragam basa kang digunakake pacaturan warga Lumpur Gresik mujudake basa jawa kang dicampur karo basa indonesia, uga basa jawa kang tuwuh lan ngarembaka ing Kelurahan lumpur yaiku basa asli lumpur kayata Sira, Idak, Kena, Sang, kang wis ana ing kamus basa gresikan. Tembung kang digunakake pacaturan warga Lumpur Gresik saben pawongan nduweni ragam basa dhewe-dhewe. Perkara iki jalaran warga lumpur mujudke warga kang uripe ana ing satengahe kutha Gresik. mula ing kutha Gresik tuwuh pangrembakane basa kang beda- beda.

Sejatine anane ragam basa kang tuwuh sajrone kelompok masyarakat tartamtutu kang nduweni daya panarik kanggo di sinauni kanthi cermat lan jeru. Basa kang digunakake sakelompok masyarakat mligine ana ing Lumpur Gresik iki nuduhake sawijine komunikasi kang katon nyata. Basa iki mung bisa dimangerteni ing warga lumpur lan

saupenge. Nanging bedane karo basa liyane basa kang digunakake ing masyarakat kutha Gresik iki nduweni sipat kang kasar. Dadi, saumpama kasil dimangerteni warga Lumpur ora nuwuhake bebaya kang gedhe. Sejatine basa iki ora beda adoh saka dialek kang tuwuh ing kalangan liyane, padha-padha duwe titikan kang seje saka basa masyarakat sabaene. Basa Lumpur tuwuh lan digunakake dening sakelompok masyarakat kang ana ing Kelurahan lumpur. Tuladha basa kang digunakake warga Lumpur ing sabendinane yaiku: "Emak sira apa wis ndoboli?". Teges ukara ing dhuwur iku yaiku: "Ibumu apa wis babaran?". tembung Emak= Ibu, dene ndoboli=babaran.

Paneliti milih topik ragam basa antarane pacaturan warga Lumpur, amarga objek iku narik kawigaten. Kelurahan lumpur kasebut kalebu kelurahan kang ana ing kutha gresik kang mayoritas warga kutha nggunakake basa indonesia kanggo cecaturan saben dinane, ananging kelurahan lumpur iki nduweni ragam basa kang maneka warna, mayoritas Lumpur nggunakake basa jawa ngoko uga basa asli warga lumpur dhewe, amarga Lumpur kalebu kelurahan kang ana ing saupenge Pasar Kutha Gresik kang saperangan wargane dadi bakul ing kutha Gresik mula tuwuh basa Indonesia ing pakulinane. Dadi Lumpur nduweni maneka warna basa. Babagan kasebut ndadekake panliti kapengin mangerti lan njlentrehake panganggone basa kanthi nganakake panliten ngenani ragam basa.

UNDERANE PANLITEN

- (1) Kepriye wujud ragam basa pacaturan warga Lumpur Gresik?
- (2) Kepriye wujud alih kode kang dumadi ing pacaturan warga Lumpur Gresik?
- (3) Kepriye wujud campur kode kang dumadi ing pacaturan warga Lumpur Gresik?

TUJUWANE PANLITEN

- (1) Njentrehake Wujud ragam basa pacaturan warga Lumpur Gresik
- (2) Njentrehake Wujud alih kode kang dumadi ing pacaturan warga Lumpur Gresik
- (3) Njentrehake campur kode kang dumadi ing pacaturan warga Lumpur Gresik

PAEDAHE PANLITEN

Asil panliten iki bisa menehi paedah teoretis lan paedah praktis kang diandharake ing ngisor iki.

Paedah Teoretis

Paedah teoretis asile panliten iki bisa kanggo panyengkuyung ngrembakake pasinaon sociolinguistik Jawa kang wis ana sadurunge. Saliyane kuwi, asile panliten iki bisa nambahi kawruh lan wawasan kang nduweni sesambungane karo ilmu sociolinguistik, mligine ing pasinaon ragam basa

Paedah Praktis

Asile panliten iki bisa menehi ilmu lan nambahi kawruh tumrap pamaca ngenani piwulang basa Jawa. Saliyane iku Manfaat praktis sajrone panliten iki uga bisa mangerteni wernane basa kang digunakake Warga Lumpur Gresik

WATESANE PANLITEN

- (1) Ragam Basa yaiku wernane basa utawa ragam basa ana rong pandhangan, 1) Werna basa kang disebabake amarga anane keragaman sosial panutur lan keragaman fungsi basa iku dhewe, yen ta panutur kuwi kelompok kang beda-beda, merga etnis, status sosial lan pakaryane. 2) Werna basa kang wis ana kanggo interaksi ing bebrayan (Chaer, 2004:81)
- (2) Pacaturan yaiku medharake tembung-tembung utawa guneman (Prawiroatmojo, 1981)
- (3) Sociolinguistik yaiku Ilmu kang nyinaoni babagan basa lan panganggone basa sajrone bebrayan (Chaer, 2010)
- (4) Kelurahan Lumpur yaiku kelurahan kang ana ing Gresik, kang ana ing pinggir pesisir lor Gresik. Mayoritas bebrayan kang ana ing Lumpur nganut agama Islam lan pakaryane dadi nelayan

PANJLENTREHE TEMBUNG

- (1) Kajian Sociolinguistik

Minangka sarana komunikasi lan sarana interaksi kang diduweni manungsa, basa bisa dikaji kanthi cara internal utawa eksternal. Kajian kanthi cara internal tegese pengkajian iku mung ana ing struktur intern basa iku wae, kaya dene struktur fonologise, utawa struktur sintaksise. Dene kajian kanthi cara eksternal tegese kajian iku mung ana ing faktor-faktor kang ana ing njabane basa kang nduweni gegayutan karo panganggone

basa iku dening para panutur sajrone kelompok-kelompok sosial masyarakat.

- (2) Ragam Basa

Ragam basa yaiku bahasan pokok sajrone sociolinguistik, saengga Kridalaksana (1974:82) ngandharake sociolinguistik minangka cabang linguistik medharake ciri-ciri variasi basa lan netepake korelasi ciri-ciri variasi basa kasebut kanthi ciri-ciri sosial kemasyarakatan.

- (3) Lumpur Gresik

Lumpur mujudake salah sawijine Kelurahan ing kutha Gresik, kang ana ing pinggir pesisir lor Gresik. Mayoritas bebrayan Lumpur nganut agama Islam lan pakaryane dadi nelayan. Asal usul kelurahan Lumpur iki ora uwal saka legenda Sindujoyo legenda kang ana sajrone Babad Kroman. Lumpur asale saka dialog anatarane Sindujoyo lan Sunan Prapen kang nduweni teges “lemah segara kang jeblok”. Banjur lemah kasebut garing lan diadekake omah nganti akeh wargane. Ing pinggir lor Lumpur ana selat madura, ing sisih kidul Kelurahan Lumpur wewatesan karo Kelurahan Karang Turi, ing kulone ana Kelurahan Telogo Pojok.

TINTINGAN KAPUSTAKAN

PANLITEN KANG SAEMPER

- (1) Widodo (2013) nлити ngenani ragam basa humor kanthi irah-irahan “Wernane Basa Humor sajrone Jo Klitik Jo Klutuk”. Panliten iki ngandharake prinsip kerjasama lan pelanggaran prinsip kesopanan kan ana ing kumpulane basa humor sajrone dhagelan Jo Klitik Jo Klutuk. Saliyane iku ana uga Panliten kang nduweni sesambungan karo panliten iki yaiku:

- (2) Dwi Retnaningsih (2008) nлити Ragam basa kanthi irah-irahan “Ragam Basa Teks Lagu Campur Sari Anggitane Joko Jogger Lan Endah Koeswanto”. Ancas saka panliten iki kanggo ngaweruhi wujud ragam basa, alih kode, lan campur kode sajrone teks lagu campursari anggitane Joko Jogger lan Endah Koeswanto. Panliten kasebut nggunakake tintingan sociolinguistik. Asil saka panliten iki yaiku ragam campuran kang digunakake dening Joko Jogger lan Endah Koeswanto kanggo nganggit lelagon campur sari. Ragam campuran kang dienggo ing antarane yaiku ragam basa ngoko lan basa dialek Surabayan. Alih kode kang dienggo

ana loro. Alih kode intern lan ekstern. Alih kode intern dumadi saka alih kode ragam ngoko-krama lan ragam basa krama- ngoko. Campur kode kang dienggo ana loro yaiku campur kode positif lan negatif.

(3) Reni Indarwati (2008) nlti sociolinguistik kanthi irah-irahan "Ragam Bahasa Jawa dalam Ludruk Karya Budaya dengan Lakon "Trubus Kudu Misuh". Dening. Ancas saka panliten iki kanggo ngaweruhi wujud ragam basane para paraga Ludruk Karya Budaya sajrone lakon Trubus kudu misuh. Tintingan kang dienggo yaiku tintingan sociolinguistik. Panliten iki ngandharake ngenani: (a) pamilihe tembung, anane pamedharan saka perangan awak, solah bawa lan panggonan. (b) wernane basa kang dienggo yaiku ngoko, krama madya, lan krama inggil. (c) alih kode kang dienggo yaiku alih kode ngoko-Indonesia-ngoko, alih kode Indonesia-ngoko, alih kode ngoko-krama-ngoko, lan alih kode ngoko-krama. (d) campur kode kang dumadi yaiku campur kode ngoko-Indonesia, campur kode Indonesia-ngoko, campur kode ngoko-krama, campur kode Indonesia-ngoko-Indonesia, campur kode ngoko- arab-ngoko, campur kode krama-ngoko-krama, lan campur kode ngoko-krama-ngoko.

(4) Bagus Akbar Gumelar (2017) nlti ragam basa kanthi irah-irahan "Ragam Basa Sajrone Pacaturan Dol Tinuku ing Pasar Jongkok Wonokromo Kutha Surabaya" Dhasar panliten kasebut yaiku ngenani wernane basa. Kalebu sosiolek lan idiolek. Ancas panliten kasebut yaiku ngandharake (a) wujud wernane basa, (b) Mangerteni wujud alih kode lan campur kode.

Panliten iki lan panliten sadurunge ana padha lan bedane. Pepadhane yaiku panliten iki njlentrehake

SOSIOLINGUISTIK

Sociolinguistik minangka kawruh interdisipliner antarane sosiologi lan linguistik (Chaer, 2010:2). Istilah sociolinguistik nduweni pirang-pirang konsep kang beda. Miturut Basir (2016:7) menawa sociolinguistik minangka cabang ilmu basa kang gegayutan klawan fenomena masyarakat minangka salah sawijine lembaga sosial.

Miturut Kridalaksana (1978:94) sociolinguistik yaiku ilmu kang nyinaoni ciri lan variasi basa, sarta

gegayutan ing antarane para ahli basa kanthi ciri fungsi variasi basa iku sajrone masyarakat basa.

Warnane basa nduweni corak kang maneka warna amarga saben basa nduweni paugeran dhewe-dhewe. Basa kang siji iki nduweni paugeran kang mbedakake klawan basa liyane amarga corak lan jinise pancen beda, mula saben pawongan kang nggunakake basa kudu mangerteni paugeran basa siji lan sijine supaya apa kang dikandakake bisa mangerteni wong kang diajak guneman kanthi cetha. Wernane basa iki mung dijalari dening para panuture kang ora homogen, naging uga awit kagiyatan interaksi sosial kang ditindakake iku manekawarna. Saben kegiatan mbutuhake utawa nyebabake dumadine wernane basa iku mau. Wernane basa iki saya luwih akeh yen basa kasebut digunakake dening panutur kang luwih akeh, sarta ing masyarakt njaba, (Chaer,2004:61).

BASA LAN MASYARAKAT

Basir (2002:19) ngandharake menawa basa iku piranti utama kanggo guneman marang wong liya. Basa minangka sawijine cara komunikasi kang nggunakake simbol-simbol vokal (swara ujaran) kang nduweni sipat arbiter, bisa dikuatae kanthi solah bawa *badaniyah* kang nyata, (Keraf, 2004:2). Basa nduweni teges komunikatif yen digunakake kanggo medharaké lan nampa pawarta kanthi apik. Mula saka kuwi, basa lan caturan bisa nuduhaké yen manungsa kuwi (*makhluk sosial*) kang nglakoni sawenehing caturan marang masyarakat lan lingkungane. Basa uga bisa nalení anggota-anggota masyarakaté kayadene perangkat hukum, adat padinan, lan paugeran-paugeran ing masyarakat. Kanthi nggunakaké basa, caturan bisa mlaku lan pawarta kang disampekake bisa ditampa kanthi apik. Manungsa mesthi nggunakake basa ing wektu lan panggonan apa bae.

WILAYAH KAJIAN SOSIOLINGUISTIK

Basir (2016:133) ngandharake yen lumantar basa manungsa bisa nuwuhake kepinginan, gegayuhan, sikap, kebiasaan, uga karakter dhasare manungsa kasebut. Namung satembung, akeh babagan kang bisa diweruhi saka manungsa lumantar basa kang digunakake. wigati sanget anggene sesambungane basa karo panguripane manungsa, mula *efektivitas fungsional* basa sajrone *konteks komunikasi, pembinaan, lan pelestarian* dadi

punjering donya pendhidhikan nganti seperene. Maneka werna kajian intensif tumrap basa kang wis diasilake para ahli basa (*linguis*). Wiwit saka aspek lavel swara basa (fonologi), *pembentukan leksim* lan maneka modifikasine (morfologi), pembentukan ukara sajrone tataran praktek (sintaksis), pembahasan makna ukara (semantik), lsp. Saka akehe pangrembakane pamikiran manungsa, ing era iki, akeh pembahasan kanthi cara murni, yaiku anane *lintas disiplin* kajian basa lapangan, kayata sosiolinguistik, psikolinguistik, pragmatik, analisis wacana, lsp.

Chaer lan Agustina (2010:64) ngandharake yen *konverensi* kang wiwitan ing University of California, Los Angels taun 1964, wis dirumusake anane pituh dimensi sajrone panliten sosiolinguistik yaiku:

(1) Identitas sosial saka panutur

Identitas sosial saka panutur bisa kawastanan saka pitakon apa lan sapa panutur kasebut, lan kepriye sesambungane karo mitratatur. Mula identitas panutur bisa arupa anggota kulawarga (*ayah, ibu, kakak, adik, paman, lsp*), bisa uga kanca cedhak, nduwuran lan nisoran (ing panggon kerja), *guru, murid, tangga, pejabat*, wong kang luwih tua, lsp. Identitas panutur bisa mangribawani pilihan kode sajrone tuturan.

(1) Idiolek

Idiolek yaiku variasi basa kang asipat pawongan. Dadi saben pawongan nduweni variasi basa dhewe-dhewe kang gegayutan karo wernane swara, pamilihe tembung, lelewane basa, lan pangrakite ukara. Saka sawernane bab kasebut kang paling onjo yaiku wernane swara. Kanthi cara amung ngrungokake swara kita wis bisa mangerteni sapa kang micara yen kita wis kenal sadurunge (Chaer, 2010:62).

(2) Dialek

Chaer lan Agustina (2010:63) ngandharake yen dialek yaiku wernane basa saka saklompok panutur kang jumlahe relatif, kang manggon ing sawijin paggonan tartamtu. Awit dialek iki dasarane ana wilayah utawa papan panggonane panutur, mula dialek iki diarani dialek areal, dialek regional utawa dialek geografi.

(3) Kronolek

Chaer lan Agustina (2010:64) ngandharake yen kronolek yaiku wernane basa kang digunakake dening klompok

sosial kang ana ing jaman tartamtu, tuladhane variasi basa ing jaman telungpulan.

(4) Sosiolek

Sosiolek yaiku wernane basa kang gegayutan klawan status, kelas sosial para panutur, sajrone sosiolinguistik biasane wernane iki kang paling akeh diomongake lan paling akeh mbutuhake wektu kanggo ngerembug babagan iki. awit wernane basa iki nggayut kabeh perkara pribadi para panutur, kaya umur, pendhidhikan, pakaryan, kahanan sosial ekonomi, lan liyane (Chaer, 2010:64).

(2) Identitas sosial saka Mitratatur kang ana sajrone cecaturan

Identitas saka mitratatur kudu diwastani saka panutur, mula identitas mitratatur bisa arupa anggota kulawarga (*ayah, ibu, adik, kakak, paman, lsp*) bisa uga kanca cedhak, nduwuran lan nisoran (ing panggon kerja), *guru, murid, tangga, pejabat*, wong kang luwih tua, lsp. Identitas panutur bisa mangribawani pilihan kode sajrone tuturan.

(3) Lingkungan sosial panggon cecaturan

Lingkungan sosial panggon cecaturan bisa kedadeyan arupa ruang kulawarga sajrone panguripan kulawarga, ana ing masjid, ing lapangan bal-balan, ig ruang kuliyah, ing perpustakaan, ing pinggir dalan. Panggonan kedadeyan cecaturan isa uga mangribawani pilihan kode lan gaya sajrone tuturan.

(4) Analisis *singkronik* lan *diakronik* saka dialek-dialek sosial

Analisis diakronik lan singkronik saka dialek-dialek sosial arupa deskripsi pola-pola dialek-dialek sosial kasebut, kang digunakake ing masa tartamtu utawa kang digunakake ing masa kang ora ana watesane. Dialek sosial iki digunakake para panutur kang ana sesambungane karo kedudukan wong minangka anggota kelas sosial tartamtu.

(5) Penilaian sosial kang beda saka panutur kang awujud perilaku ujaran

Saben panutur mesthine nduweni kelas sosial tartamtu sajrone bebrayan, mula adhedhasar kelas sosiale kasebut, dheweke nduweni penilaian dhewe, kang mesthine padha, menawa beda, ora adoh saka kelas sosiale, saka wujud-wujud perilaku ujaran kang dilakuake

(6) Tingkatan variasi lan ragam linguistik

Sesambungan antarane *heterogene* bebrayan tutur, anane maneka fungsi sosial lan politik basa, lan anane kasampurnan kode, mula *alat komunikasi*, manungsa kang diwastani basa iku dadi akeh variasi. Kayata Dialek, varietas, utawa ragam, kang nduwe fungsi soziale dhewe.

(7) Penerapan praktis saka panliten sociolinguistik

Penerapan praktis saka panliten sociolinguistik, mujudake topik kang ngerembag kagunaan panliten sociolinguistik kanggo ngatasi masalah-masalah praktis sjrone bebrayan. Kayata, masalah pengajaran basa, pembakuan basa, *pernerjemahan, mengatasi konflik sosial akibat konflik basa lsp.*

RAGAM BASA

Ragam basa dadi babagan kang baku ing sociolinguistik. (Kridalaksana, Chaer lan Agustina 1995:80) nyebutake menawa sociolinguistik iku minangka salah sawijining ilmu linguistik kang ngandharake tandha-tandha ragamne basa, lan netepake gegayutan tandha-tandha wernane basa iku karo tandha-tandha sosial masyarakat. Miturut Padmoesekotjo (1978:7) dialek yaiku variasi basa kang ditemtokake saka latar belakang panutur. Minangka sawijine basa, basa nduweni sistem lan sub sistem kang dipahami karo kabeh masyarakat penutur basa. Nanging amarga masyarakat penutur basa iku homogen, pramila wujud basa kang konkret iku dadi ora padha utawa variatif. Kedadeyane ragam basa iki ora mung dijalari karo para panutur kang homogen, nanging uga dijalari karana kegiatan interaksi sosial kang dilakoni uga maneka ragam (Surana. 2007). Ragam basa iki saya suwe saya akeh nalika digunakake karo para panutur kang saya akeh. Ing sajrone ragam basa, ana 2 pandangan yaiku ragam basa kang didelok saka akibat anane ragam sosial penutur basa lan ragam fungsi basa. Dadi, ragam basa iku kedadeyan saka akibat anane ragam sosial lan ragam fungsi basa.

WERNANE BASA SAKA PANUTURE

Chaer lan Agustina (2010:62) ngandharake wernane basa saka panutur gegayutan klawan sapa kang nggunakake basa kasebut, ana ngendi omahe, kepriye panguripan sosial sajrone masyarakat, apa jinis kelamine, lan kapan basa iku digunakake.

Wernane basa adhedhasar idiolek, dialek, sosiolek, kronolek

WERNANE BASA SAKA PANGANGGONE

Chaer lan Agustina (2004:68-69) ngandharake yen wernane basa adhedhasar panganggone kang diarani fungsiolek utawa ragam *register*. Wernane basa kang adhedhasar panganggone iki digunakake kanggo kebutuhan apa wae tuladhane babagan sastra, pelayaran, perdagangan, jurnalistik, militer lan kegiatan keilmuan.

WERNANE BASA KEFORMALANE

Adhedhasar tingkat keformalane, Martin Joss (1967) sajrone buku *The Five Clock Sajrone* Chaer lan Agustina (2004:70). variasi basa kaperang saka lima macem gaya (Inggris Style) yaiku gaya utawa ragam beku (Frozen), gaya utawa ragam resmi (formal), gaya utawa ragam usaha (konsultatif), gaya utawa ragam santai (casual), lan gaya utawa ragam akrab (intimate).

WERNANE BASA SAKA SARANANE

Chaer lan Agustina (2010:72) ngandharake wernane basa uga bisa dideleng saka jalur kang digunakake. Sajrone perkara iki bisa diarani ragam lisan lan ragam tulis, utawa sajrone panganggone basa kanthi nggunakake sarana utawa alat tartamtu, yaiku tuladhane sajrone nganggo telephon lan nganggo telegraf.

KONTAK BASA

Chaer lan Agustina (2010:84) ngandharake yen prastawa-prastawa panganggone basa kang disebabake saka anane kontak basa yaiku prastawa bilingualism, diglosia, alih kode, campur kode, interferensi, integrasi, konvergensi, nyisihe basa. Saka andharan kasebut bisa dingerteni yen kontak basa nuwuhake anane panganggone rong basa utawa luwih dening panutur. Kahanan lan kadadeyan tartamtu kang mbutuhake anane rong basa utawa luwih kanggo nggayuh kekeparepan panutur. Panganggone rong basa sajrone konteks tartamtu bisa nuwuhake anane bilingualism (dwibasa) lan interferensi. Nanging sajrone bebrayan lumrahe tuwuh anane alih kode lan campur kode.

ALIH KODE

Code switching dhasare minangka prastawa ngalih panganggone sawijine kode tumuju sajrone kode liyane. Prastawa alih kode sejatine minangka salah sawijine aspek anane padha-padha gumantunge basa sajrone masyarakat bilingual (Basir, 2010:76). Soewito sajrone Chaer (2010:113) merang alih kode dadi loro, yaiku alih kode intern lan alih kode ekstern. Tegese alih kode intern yaiku alih kode kang kedaden ing basane dhewe, kaya ta basa Indonesia ing Jawa utawa sawalike kode ekstern kedaden ing basane dhewe ing basa akang. Kedadeyan alih kode lumrahe yaiku sawijine aspek padha nduweni ketergantungan basa sajrone masyarakat bilingual. Panutur basa sajrone masyarakat kang nduwei sipat biligual utawa multilingual iki ora bakal bisa cecaturan utawa komunikasi nggunakake basa baku muni lan tanpa ngebyah uyah klawan basa utawa basa liyane. Sajrone proses alih kode, sawijine pawongan nggunakake rong basa utawa luwih kang padhatan njalari owah-owahan kahanan, (Appel, 1967:99; Sobarna, 1997:18).

Alih kode iku ora ateges owah-owahane basa saka basa siji menyang basa liyane, uga owah-owahan antar varian, antar ragam, antar *register*, antar dialek lan gaya antar basa. Tuladhane sawijine pamedhar sabda, racake nggunakake basa krama, supaya kang midhangetake luwih cetha, Ing selasane basa krama mau nggunakake sisipan basa ngoko utawa basa Indonesia. Kedadeyan ngene iki bisa diarani alih kode. Alih kode (code switching) adhedhasar minangka kedadayan peralihan panggonane sawijine kode menyang kode liyane (Chaer sajrone Rahmawati, 2013:2).

Soewito sajrone (Chaer, 2000:39) mbedakake ana loro macem alih kode, yaiku alih kode intern lan alih kode ekstern. Kang diarani alih kode intern yaiku alih kode kang dilakuke kanthi basane dhewe. Kayata basa Indonesia ganti basa Jawa utawa sewalike, kayata cecaturan antara sekretaris lan majikane kaya ilustrasi ing dhuwur. Naging alih kode ekstren kedadeyan antarane basane dhewe (salah sawijine basa utawa ragam basa kang ana sajrone verbal repertoire masyarakat tuture) nggunakake basa asing.

Soewito sajrone (Chaer, 2000:39) mbedakake ana loro macem alih kode, yaiku alih kode intern lan alih kode ekstern. Kang diarani alih kode intern yaiku alih kode kang dilakuke kanthi basane dhewe. Kayata basa Indonesia ganti basa Jawa utawa sewalike, kayata cecaturan antara sekretaris lan majikane kaya ilustrasi ing dhuwur. Naging alih

kode ekstren kedadeyan antarane basane dhewe (salah sawijine basa utawa ragam basa kang ana sajrone verbal repertoire masyarakat tuture) nggunakake basa asing.

Suwito (1985:72-75), ngandharake yen alih kode kaprabawan dening :

(1) Panutur

Panutur kanthi sadar kadang nggunakake alih kode marang mitratutur kanthi tujuwan tartamtu

(2) Mitratutur

Saben panutur nduweni karep bisa ngimbangi basa kang diguakake dening mitratutur

(3) Anane wong ketelu

Wong dhaerah kang umume nggunakake basa utawa kode kang ana ing dhaerahe nalika cecaturan, naging yen ana wong katelu kang asale saka dhaerah kang beda, wong kang lagi cecaturan iku mau banjur nggunakake kode liya kang bisa dimangerti dening wong katelu

(4) Topik

Topik uga mangribawani anane alih kode, ing kene Suwito merang dadi 2, yaiku formal lan informal.

(5) Nuwuhake rasa humor

Asli kode iki sering digunakake pelawak utawa dhagelan, guru kanggo nuwuhake rasa raket lan kanggo ngowahi kahanan supaya ora tegang utawa sepaneng

(6) Gengsi

Terkadang panutur nggunakake alih kode kanggo gengsi utawa kanggo nuduhake diri pribadi

CAMPUR KODE

Campur kode bisa ditegesi proses panganggone rong basa utawa luwih kanthi nglebokake unsur basa kasebut dadi saklausa, sajrone wewatesan tembung utawa frasa (Kachru lan Thelandher sajrone Basir 2010:79). Basir merang campur kode adhedhasar aspek nile sumbangan (kontribusi) yaiku campur kode positif lan campur kode negatif. (Basir 2016:79) ngandharake yen campu kode dideleng saka aspek nile sumbangan (kontribusi), campur kode

dibedakake dadi loro jinis, yaiku (1) campur kode positif, lan (2) campur kode negatif

(1) Campur kode positif diarani minangka wujud kagunaan unsur basa liya kang apa anane. Panutur njupuk lan ngunakake unsur basa utawa ragam liya kanthi cara kang trep lan ora diowahi merga ora ana padanan kang trep sajrone basa kang digunakake. Kahanan iki akeh dilakukake panutur nalika ngeliwati batas wilayah karo sesambungan basa kasebut, mula unsur leksikon kang ana kurang mendukung. Pengambilan unsur basa utawa ragam liya kang asipat luwih akeh ing pangembangan salahsajine basa kang nduweni nile positif lan asipat integratif (nguntungake).

(2) Campur kode negatif yaiku wujud unsur basa liya kang dijupuk lan digunakake, saliyané iku ing basa kang ana sesambungane ana unsur kata kang sepadan, produktif lan resprentatif. Kahanan kaya mangkono dideleng negatif, kurang apik kanggo pembinaan lan pangrembakane basa kasabut. Kedadeyan kaya mangkono asipat interferensif, yaiku anane campuran antarane unsur basa kang asipat ngerugikake.

Chaer lan Agustina (2010: 114). Ngandharake sajrone campur kode ana sawijine kode utama utawa kode dasar kang digunakake, kode kasebut nduweni fungsi otonomi dhewe-dhewe. nanging kode liya kang ana sesambungane karo kedadeyan tutur namung arupa serpihan-serpihan (*pieces*). Tanpa fungsi utawa otonomi minangka kode. Campur kode (code mixing) yaiku proses panganggone rong basa utawa luwih kanthi ngelebokake unsur-unsur basa siji menyang basa liyané, sajrone saukara (Sumarsono, 2013:202). Thelander (1976) negesake yen sawijine pawongan nyampurake pirang-pirang unsur kode basa kang beda sajrone tindak basa supaya nuuwuhake kahanan kang luwih dimangerteni lan tanpa beban. Tegese campur kode digunakake supaya mitratatur luwih cetha ngenani bab kang diandharake panutur, lan supaya nuuwuhake rasa akrab antarane panutur lan mitratatur. Campur kode ora mung awujud tembung, nanging bisa awujud tembung rangkep, *frasa*, *idhiom*, lan *klausa*. (Wijana, 2006: 171). Suwito (1985:76) campur kode dumadi amarga ngunakake rong basa utawa luwih kanthi

cara ngelebokake unsur-unsur basa siji menyang basa liyané.

(Basir 2016:79) ngandharake yen campu kode dideleng saka aspek nile sumbangan (kontribusi), campur kode dibedakake dadi loro jinis, yaiku (1) campur kode positif, lan (2) campur kode negatif

METODHE PANLITEN

Panliten iki nggunakake jinis *kualitatif*. Panliten *kualitatif* yaiku prosedur panliten kang ngasilake dhata deskriptif arupa tembung-tembung katulis utawa lisan saka wong-wong lan perilaku kang bisa dideleng (Bogdan lan Tailor sajrone Moelong,2012:4). Saliyané iku ana maneh pamawas liyané ngenani panliten *kualitatif* yaiku tradisi tartamtu sajrone ilmu *pengetahuan sosial*, kang dadi dhasar gumantung saka pengamate manungsa sajrone kawasane lan sajrone menehi tetembungan. Panliten iki gegayutan karo gegambarane panliti, ngenani objek kang dirembung ing panliten. Metodhe iki kanggo nggambarake kasunyatan-kasunyatan saka objek kang diteliti. Saengga bisa nyuguhake asil kang bener. Panliten ngenani ragam basa pacaturan warga Lumpur Gresik kalebu Panliten *kualitatif* amarga kanggo nggambarake samubarang kanthi apa anane. Asile sumber dhata kanggo niti ragam basa pacaturan warga Lumpur Gresik.

DHATA PANLITEN

Dhata minangka peranan kang wigati sajroning panliten. Tanpa anane dhata ora bisa ditindakake sawijing panliten, Miturut Sudaryanto (1993:9) ngandharake yen dhata yaiku bahan panliten. Panliten iki nggunakake dhata primer utawa dhata utama. Dhata primere yaiku arupa ukara-ukara, tembung, frase, klausa, lan ukara kang ngandhut aspek ragam basa, kang mujudake pacaturan warga Lumpur Gresik

SUMBER DHATA

Sumber dhata yaiku samubarang kang ngasilake basa kang bisa ngasilake dhata utawa ngeripta dhata kasebut, biyasane diarani narasumber. (Sudaryanto: 1993:35). Dhata panliten yaiku sakabehe fakta kang bisa didadekake bahan anggone nyusun informasi apa dene gawe bukti saperangan hipotesis sajrone panliten. Sumber dhata sajrone panliten iki arupa pacaturan kang dituturake

dening warga Lumpur Gresik ing panguripan sabendinane

INSTRUMEN PANLITEN

Instrumen panliten kang digunakake sajrone panliten iki ana loro, yaiku instrumen utama lan instrumen panyengkuyung. Instrumen utama sajrone panliten iki yaiku panliti. Dene instrumen panyengkuyung ing panliten iki awujud piranti kang bisa nyengkuyung anggone panliti nglumpukake dhata. Piranti kuwi awujud Dhaptar wawancara, Cathathan padinan, Piranti Rekam utawa Camera, lan komputer/laptop.

TATA CARA NGLUMPUKAKE DHATA

- (1) Ngerekam utawa mideo tuturan lan obahe awak warga Lumpur Gresik kang lagi pacaturan
- (2) Yenta nalika ngerekam utawa mideo, ana tuturan kang dirasa ora bisa dimangerti dening panliti ngunakake rekamane, mula ing kene nggunakake teknik cathet kango ngolehi dhata

TATA CARA NGOLAH DHATA

Metodhe lan Tehnik ngolah dhata kang dienggo ing panliten iki yaiku metodhe Padan lan Agih. Metodhe Padan, piranti panentune ing sanjabane basa. Dene metodhe Agih iki pirantine panentune ana ing basa iku dhewe (Sudaryanto, 1993:13-15). Tehnik kang dienggo yaiku tehnik pilah. Tehnik pilah yaiku dhata dipilah-pilah miturut underane panliten

TATA CARA NYUGUHAKE ASIL ANALISIS DHATA

Tata cara nyuguhake dhata nganggo metodhe formal lan informal. Sudaryanto (1993:144-159) ngandharake yen metodhe formal minangka cara nyuguhake asile analisis dhata nganggo angka-angka lan kodhe-kodhe. Dene metodhe informal yaiku tata cara nyuguhake dhata kanthi nggunakake tembung-tembung kang lumrah. Metodhe formal digunakake kanggo menehi kodhe-kodhe sajrone cuplikan dhata kaya kang ana ing dhaftar cekakan. Dene metodhe informal digunakake kanggo menehi deskripsi panliten iki liwat tembung-tembung kang dironce, nganggo basa Jawa.

TATA CARA NGATURAKE ASIL PANLITEN

Sudaryanto (1993: 144-145) ngandharake yen anggone nyuguhake dhata asil saka analisis kuwi ana loro yaiku analisis formal lan analisis informal. Panliten iki nyuguhake analisis informal yaiku dhata kang disuguhake saka rumusan tembung-tembung biyasa utawa lumrah. Dene struktur laporan asline, panliten iki bakal kaperang dadi lima.

ANDHARAN LAN ASILE PANLITEN

WUJUD RAGAM BASA

Warnane basa nduweni corak kang maneka warna amerga saben basa nduweni paugeran dhewe-dhewe. Ragam basa kang digunakake sajrone pacaturan Warga Lumpur Gresik akeh wernane amerga Warga kang ana ing Lumpur nduweni *Latar belakang* kang beda-beda. Wujud wernane basa sajrone pacaturan warga Lumpur Gresik nuwuhake anane wujud idiolek lan dialek.

IDIOLEK

Idiolek yaiku variasi basa kang asipat individu. Dadi saben pawongan nduweni variasi basa dhewe-dhewe kang gegayutan karo wernane swara, pamilihe tembung, lelewane basa, lan pangrakite ukara. Titikan idiolek yaiku mung krunggu swarane tanpa ndeleng praupane, wujud idiolek iki ora awujud pacaturan amerga idiolek asipat pribadi utawa pawongan

P: Mangke kita makempal wonten kantor kelurahan amergi wonten rapat ngenani pengolahan sampah, kula suwun panjenengan sedaya mliginipun ingkang manggen wonten sakiwa tengenipun balai pesusunan Pacaturan ing ndhuwur nuduhake anane

P: Nanti kita berkumpul di Kantor kelurahan karena ada rapat mengenai pengolahan sampah, saya minta kalian semua yang tinggal di sekitar balai pesusunan

wujud idiolek marang pacaturan kang dituturake dening Panutur. Konsep idiolek yaiku anane basa kang khas ora diduweni pawongan liyane yaiku nggunakake basa Krama. dienggo dening Panutur kang mujudake salah sawijine wong kang luwih mangerti tata krama lan luwih pinter ing Kelurahan Lumpur.

DIALEK

Dialek yaiku wernane basa saka saklompok panutur kang jumlahe relatif, kang manggon ing sawijine paggonan tartamtu. Miturut Wardaugh sajrone Pairin (2010: 56) dialek yaiu wujud saka variasi basa kang nduweni sesambungan karo klompok sosial tartamtu saengga bisa mahami marang kelompok panutur liyane.

DIALEK GEOGRAFI

Miturut Pairin (2010: 56) bedane wilayah utawa dhaerah yen diteliti kanthi temen bakal katon werna basane pawongan. Variasi-variasi kang awujud tutur dilatar belakangi saka bedane konteks dhaerah diarani dialek geografis, cara ngomong kang dirasa beda sajrone pocapane. Titikan kang jelas ana kaitane karo nada, intonasi, gayane ngomong, lan leksikon.

P1: Sira ngerti yuk kaji ta?

P2: Embuh mau ngetan kok, gak ngerti ate neng endi

P1: Oalah mau jare neng brog nyeluk Mas Ali

P2: Yawis lek wonge dak brok, gak tak goleki lek ngono

P1: Kamu tahu Yuk Kaji tidak?

P2: Tidak tahu, tadi ke timur kok, tidak tahu juga mau kemana

P1: Oalah tadi katanya mau ke pelabuhan manggil Mas Ali

P2: Yasudah kalau orangnya ke pelabuhan, tidak saya cari kalau gitu

Pacaturan ing ndhuwur nuduhake wujud dialek yaiku wujud saka bedhane werna basa kang digunakake saben pawongan ing dhaerah tartamtu. Pacaturan ing dhuwur dilakuake antarane wong wadon karo kancane ngerembag perkara wong liya

P2 nggunake tembung kasebut ing pacaturan sabendinane kang dilakuake warga Lumpur kang dadi ciri khas saka dialek Geografi Lumpur "yawis lek wonge dak brok, gak tak goleki lek ngono". Teges ukara ing dhuwur iku yaiku: "yawis lek wonge neng brok, gak tak goleki lek ngono". Tembung jare=ngomong, dene brog=pelabuhan. Dak=neng, biasane ing dhaerah liya ngunakake tembung "neng", polah tutur kasebut dadi ciri khas ing dhaerah Lumpur Gresik

DIALEK SOSIAL

Miturut Pairin (2010: 58) sajrone masyarakat tartamtu mesthi ana golongan kelas luhur lan kelas ashor. Pambedane yaiku amerga anane pengaruh

tingkat ekonomi, tingkat pendhidhikan, status sosial, utawa keturunan bangsawan.

P1: Iwak sira wis kok badhog?

P2 : Wis ket mau

P1 : Ancene sira iku andus kok, panganan samono akehe dipangan kabeh

P2: Lah wetengku lesu pulih tak pangan kabeh

P1: Ikan kamu sudah kamu makan?

P2: Sudah dari tadi

P1: Memang kamu itu rakus, makanan segitu banyaknya dimakan semua

P2: Lah perutku lapar jadi aku makan semua

Pacaturan kasebut nuduhake anane wujud dialek sosial kang dilakuake antarane ibu karo anake kang lagi cecaturan ngerembag perkara mangan, pangganone "sira". "Iwak sira wis kok badhog?". Teges ukara ing dhuwur iku yaiku: "iwakmu apa wis kokpangan?". tembung sira=kowe, dene badhog=pangan. Dialek kasebut biasane dienggo sakbehe warga kang ana ing Bale Pesusunan kang Mayoritas profesine nelayan tingkat ekonomine ashor.

DIALEK PROFESI

Miturut Basir (2010: 60) kebahasaan bisa uga nduweni kaitan karo profesi utawa lingkungan pengawean tartamtu, pambedane iki biasane ngenani pamilihan leksione. Kelompok sosial tartamtu iki biasane bakal ngomong bab kang ora adoh saka bidang ahline.

P1: Barat idak ana, iwak idak ana

P2: oleh pirang kilo?

P1: idak oleh

P2:Gak balik mane

P1: ya Rul

P1: Angin tidak ada, ikan tidak ada

P2: Dapat berapa kilo?

P1: Tidak dapat

P2: Tidak kembali lagi?

P1: Ya Rul

P1: Angin tidak ada, ikan tidak ada

P2: Dapat berapa kilo?

P1: Tidak dapat

P2: Tidak kembali lagi?

P1: Ya Rul

Pacaturan kasebut nuduhake anane wujud dialek profesi, Pacaturan ing dhuwur dilakuake antarane wong lanang karo kancane lanang kang lagi pacaturan ngenani kahanan ing segara dina iki, tembung barat=angin. Teges tembung ing dhuwur

iku yaiku: "angin". Mayoritas warga ing kelurahan Lumpur ngunakake dialek kasebut kango pacaturan sabendinane supaya ngakrabake antara wong siji lan liyane. Saka dialek iki bisa dimangerti yen Panutur nduweni profesi dadi Nelayan, amerga saka pembahasan kasebut kahanan ing segara.

DIALEK JINIS KELAMIN

Miturut Basir (2010: 60) aspek kebahasaan kanthi cara naluriah antarane wong lanang karo wong wadon nduweni bab kang beda yaiku antarane sajrone milih leksikon nalika ngomong sajrone kelompok, wong wadon luwih seneng ngomong karo klompoke ngenani pengalaman sabendinane, masak kulawarga, lsp Wong lanang uga nduweni kabiasaan omong marang kelompok.

- P1: Iki ambune apa sih kok idak enak ngene?
 P2: Ambune amoniak, ndasku sampek loro iki
 P1: Paling amoniake Petro bocor
 P2: Hoalah idak bocor, lek sampek amoniak Petro bocor wong Lumpur mati kabeh
 P1: Loh ngono ta, hla kok ngerti sira?
 P2: Aja ngawur sira iku, isun biyen iki jurusan IPA, kepenginin dadi Lolapil Petro tapi gak isa
 P1: Ini baunya apa sih kok tidak enak begini?
 P2: Baunya amoniak, kepalaku sampai sakit ini
 P1: Mungkin amoniaknya Petro bocor
 P2: Hoalah tidak bocor, kalau sampai amoniak Petro bocor orang Lumpur mati semua
 P1: Loh gitu ya, kok mengerti kamu?
 P2: Jangan sembarangan kamu itu, saya dulunya jurusan IPA, cita-citanya jadi Lolapil Petro tapi tidak bisa

Pacaturan kasebut nuduhake anane wujud dialek jinis kelamin kang dilakuake antarane wong lanang karo kancane lanang lagi cecaturan ngerembag perkara cita cita,

Kayata ukara "loh aja ngawur sira iku, isun biyen iki jurusan IPA, kepenginin dadi Lolapil Petro tapi gak isa". saka pacaturan kasebut bisa dimangerti yen dialek kasebut asale saka dialek jinis kelamin wong lanang, amerga sajrone pacaturan kasebut ngomongake cita-cita kang ana sesambungane karo wong lanang kang nduweni kepenginan dadi Lolapil ing Petrokima.

DIALEK UMUR

Miturut Basir (2010: 61) faktor umur uga bisa nandai jinis varian basa kang digunakake saben-

saben pawongan. Ana bedane kuwalitas tuturan antarane bocah lan wong dewasa.

- P1: Wis ngawa mimik ta?
 P2: Wis, mimikku wadahe pink, mimikmu wadahe apa?
 P1: Biru
 P1: Sudah bawah minum kah?
 P2: Sudah, tempat minum saya warnanya pink, tempat minum kamu warnanya apa?
 P1: Biru

Pacaturan kasebut nuduhake anane wujud dialek umur yaiku wujud saka faktor umur kang nandai jinis varian basa kang digunakake saben-saben pawongan. kuwalitas tuturan antarane bocah lan wong dewasa. Pacaturan kasebut nuduhake yen ana pawongan kang lagi cecaturan ngerembag perkara wadahe ngombe, Tuturan kasebut diucapake kanggo ngarani tumindak ngelakuake pakaryan. Bocah balita kasebut nggunakake tembung "mimik" lan ora nggunakake tembung "ngombe" utawa tembung liyane. Tembung "mimik" kang dituturake nduweni maksud menehi ngerti kancane yen wadiah ngombene warnane biru.

WUJUD ALIH KODE

ALIH KODE INTERN

Alih kode intern yaiku alih kode kang gathuk karo basane dhewe, tuladhane ing basa indonesia marang basa Jawa utawa sewalike.

- P1: Sampeyan es apa nak
 P2: Tuku es duren
 P1: Ditambahi banyu ta nak
 P2: Mpun sampun, niki mawon
 P1: Kamu es apa nak?
 P2: Beli es duren
 P1: Ditambahi air lagi ya nak?
 P2: Sudah sudah, ini saja

Pacaturan kasebut nuduhake anane alih kode intern ragam ngoko menyang ragam karma, dumadine alih kode saka basa jawa ngoko menyang basa jawa krama, Kedadeyan kasebut ana ing pocapane P2. Kawitane P2 ngunakake basa jawa ngoko nalika pacaturan karo P1. Perkara kasebut bisa kabukten kanthi anane ukara -ukara kang diucapake dening P2 marang P1. Tembung-tembung kasebut kalebu ngoko. Tembung kasebut kayata "tuku".

Amerga P1 luwih dewasa utawa tua tinimbang P2, mula P2 ngajeni lan ngunakake basa jawa krama ing pacaturan kasebut, perkara kasebut kabukten kanthi anane ukara-ukara kang diucapake P2 marang P1. Tembung kasebut kalebu tembung krama, tembung “sampun”, “niki,” mawon”.

P1: Mbake wonten pundi?

P2: Mbak Datul ta? Embuh neng endi

P3: Terosé undum grago

P1: Mbake kang sadayan niku loh

P2: Iya Datul

P1: Oalah undum grago neng kulon

P1: Mbaknya dimana?

P2: Mbak Datul ya? tidak tau dimana

P3: Katanya membagi grago

P1: Mbaknya yang jualan itu loh

P2: Iya Datul

Pacaturan kasebut nuduhake anane alih kode intern ragam krama menyang ragam ngoko. Tujuwan alih kode intern ragam krama menyang ragam ngoko yaiku supaya basa pacaturan kang ana ing Lumpur bisa maneka warna. Pacaturan kasebut nuduhake yen ana pawongan kang lagi cecaturan ngerembag perkara Datul, Dhata kasebut nuduhake dumadine alih kode saka basa jawa krama menyang ragam ngoko kedadayan kasebut ana ing pocapane P1.

Kawitane P1 ngunakake basa jawa krama nalika pacaturan karo P2. Perkara kasebut bisa kabukten kanthi anane ukara -ukara kang diucapake dening P1 marang P2. Tembung kan ana sajrone ukara kasebut ngunakake basa jawa krama lan basa jawa ngoko. Tembung “wonten” lan “sadeyan” kalebu tembung basa jawa krama, dene tembung “neng” lan “kulon” kalebu basa jawa ngoko, kedaeyan alih kode kasebut dumadi amerga pengaruh saka pacaturan kang dituturake P2 ngunakake basa jawa ragam ngoko

ALIH KODE EKSTERN

Alih kode ekstern dumadi saka kedadayan basane dhewe marang basa asing, sajrone pacaturan warga Lumpur ing ngisor iki ngandharake ngenani alih kode ekstren kang dumadi saka basa Jawa - Indonesia, Basa jawa - Arab, lan Basa jawa - Inggris.

P1: Lek ibuke profesine napa?

P2: Pengepul, mek terima Garingan teri bae

P1: Kalo grago dibuat apa Ibuk?

P3: Kecap, trasi dikirim ke lombok

P1: Kalau Ibu profesinya apa?

P2: Pengepul, Cuma terima garingan teri saja

P1: Kalau grago dibuat apa Ibu?

P3: Kecap, trasi dikirim ke Lombok

Pacaturan kasebut nuduhake anane alih kode ekstern ragam jawa menyang ragam Indonesia. Pacaturan kasebut nuduhake yen ana pawongan kang lagi cecaturan ngerembag pakaryan, Dhata kasebut nuduhake dumadine alih kode saka basa jawa menyang basa Indonesia, kedadayan kasebut ana ing pocapane P1. Kawitane P1 ngunakake basa jawa nalika pacaturan karo P2. Perkara kasebut bisa kabukten kanthi anane ukara-ukara kang diucapake dening P1 marang P2. Tembung-tembung kasebut kalebu basa jawa. Tembung kasebut kayata “ibuke” lan “napa”

Nalika P3 teka, banjur ngunakake basa Indonesia, perkara kasebut kabukten kanthi anane ukara-ukara kang diucapake P1 marang P3. Tembung kasebut kalebu tembung basa Indonesia, tembung “dibuat” lan “apa”. Kedadayan kasebut amerga P1 kepengaruh karo basa Indonesia kang dituturake dening P3 kang alih ngunakake basa Indonesia

P1: Dhuwit sajuta iku teka endi?

P2: Utang Mbak Sariah

P1: Utang ngono iku atek jaminan ta Mbak?

P2: Ya ora nganggo tapi ya manak dhuwite

P3: Ya Allah mbak iku padha karo riba

P1: Hukumme Haram mbak, dosa hlo

P1: Uang satu juta itu dari mana?

P2: Hutang Mbak Sariah

P1: Hutang sepeti iti pakai jaminan tidak mbak?

P2: Tidak, tapi hutangnya beranak

P3: Ya Allah Mbak itu sama saja dengan riba

P1: Hukumnya Haram mbak, dosa hlo

Pacaturan kasebut nuduhake anane alih kode ekstern ragam jawa menyang ragam arab, kedadayan kasebut ana ing pocapane P1. Kawitane P1 ngunakake basa jawa nalika pacaturan karo P2. Perkara kasebut bisa kabukten kanthi anane ukara-ukara kang diucapake dening P marang P2. Tembung-tembung kasebut kalebu basa jawa. Tembung kasebut kayata “dhuwit” lan “teka”

Nalika P3 teka, banjur ngunakake basa arab, perkara kasebut kabukten kanthi anane ukara-ukara kang diucapake P2 marang P3. Tembung kasebut kalebu tembung basa arab, tembung “haram” lan “dosa”. Kedadayan alih kode ing dhuwur kasebut amerga anane kahanan kang ndadekake salah sawijine panutur nuturake tembung arab kang dirasa dibutuhake kanggo nyadarake kancane ngenani dosa.

P1: Jane neng warung dak mulih-mulih lapo?

P2: Biasa buk arek nom

P1: Masmu mbiyen ya tau nom ya ora kaya
Sira, dak mulih-mulih

P2: Lha iku kan biyen buk, seje karo saiki

P3: Dhik, marung idak mulih-mulih

P2: Golek wifi mas gawe dolanan game
mobil legend

P1: *Sebenarnya di warung tidak pulang-pulang
itu kenapa?*

P2: *Biasa Bu, anak muda*

P1: *Masmu dulu ya pernah muda tapi tidak
seperti kamu, tidak pulang-pulang*

P2: *Lha itu kan dulu Bu, beda dengan sekarang*

P3: *Dik, nongkrong di warung kok tidak pulang-
pulang*

P2: *cari wifi mas untuk main game mobil legend*

Pacaturan kasebut nuduhake anane alih kode ekstern ragam jawa menyang ragam inggris. Pacaturan kasebut nuduhake yen ana pawongan kang lagi cecaturan ngerembag perkara *wifi*, Dhata kasebut nuduhake dumadine alih kode saka basa jawa menyang basa inggris, kedadeyan kasebut ana ing pocapane P2. Kawitane P2 ngunakake basa jawa nalika pacaturan karo P1. Perkara kasebut bisa kabukten kanthi anane ukara-ukara kang diucapake dening P2 marang P1. Tembung-tembung kasebut kalebu basa jawa. Tembung kasebut kayata "arek" lan "nom"

Nalika P3 teka, banjur ngunakake basa arab, perkara kasebut kabukten kanthi anane ukara-ukara kang diucapake P2 marang P3. Tembung kasebut kalebu tembung basa inggris, tembung "wifi" lan "game". Kedadeyan alih kode ing dhuwur kasebut amerga anane kahanan kang kudu ngunakake basa inggris yaiku arane dulinan yaiku game, lan wifi panggah wifi

CAMPUR KODE POSITIF

Campur kode positif minangka wujud kagunaan unsur basa liya kang apa anane. Panutur njupuk lan ngunakake unsur basa utawa ragam liya kanthi cara kang trep lan ora diowahi merga ora ana padanan kang trep sajrone basa kang digunakake. Sipat campur kode positif iki nduweni kawigaten kanggo nguntungake pamaca saengga nduweni sumbangan ngenani ragam basa.

P1: Arepe kondangan

P2: Kondangan neng endi?

P1: Neng Tambak beras Cerme

P3: Sapa kang rabi

P1: Kancaku SMA

P1: *Mau kondangan*

P2: *Kondangan dimana?*

P1: *Di Tambak beras Cerme*

P3: *Siapa yang menikah?*

P1: *temanku SMA*

Pacaturan kasebut nuduhake anane campur kode positif ragam indonesia menyang ragam jawa. Tujuwan campur kode positif ragam indonesia menyang ragam jawa yaiku supaya basa pacaturan kang ana ing Lumpur bisa maneka warna. Pacaturan kasebut nuduhake yen ana pawongan kang lagi cecaturan ngerembag perkara *kondangan*, Dhata kasebut nuduhake dumadine campur kode positif ragam indonesia menyang ragam jawa, kedadeyan kasebut ana ing pocapane P1. Kawitane P1 ngunakake basa indonesia nalika pacaturan karo P2. Perkara kasebut bisa kabukten kanthi anane ukara – ukara kang diucapake dening P1 marang P2. Tembung-tembung kasebut kalebu tembung basa indonesia . Tembung kasebut kayata "kondangan".

Nalika P3 teka, banjur ngunakake basa jawa, perkara kasebut kabukten kanthi anane ukara-ukara kang diucapake P1 marang P3. Tembung kasebut kalebu tembung basa jawa, tembung "kancaku". Campur kode ragam indonesia menyang jawa dumadi ing dhuwur amerga panutur sengaja nyampurake basa jawa ing pacaturane amerga kepengin nyesuikake dhiri karo mitratutur kang mayoritas ngunakake basa jawa.

P1: klambimu kok apik ngene, toko neng endi?

P2: neng pasar Gresik kota

P3: kok isa tepak ngono kombinasine

P2: iya, dipilihna ibukku kan juru fashion

P1: *Bajumu kok bagus gini, beli dimana?*

P2: *Di Pasar Gresik kota*

P3: *kok bisa pas gitu kombinasinya*

P2: *Iya, pilihannya ibu saya, kan juru fashion*

Pacaturan kasebut nuduhake anane campur kode positif ragam jawa menyang ragam inggris kang lagi cecaturan ngerembag perkara klambi, kedadeyan kasebut ana ing pocapane P2. Kawitane P2 ngunakake basa jawa nalika pacaturan karo P1. Perkara kasebut bisa kabukten kanthi anane ukara – ukara kang diucapake dening P2 marang P1. Tembung-tembung kasebut kalebu tembung basa jawa . Tembung kasebut kayata "pasar"

Nalika P3 teka, banjur ngunakake basa jawa, perkara kasebut kabukten kanthi anane ukara-ukara kang diucapake P2 marang P3. Tembung kasebut kalebu tembung basa inggris, tembung "fashion". Kedadeyan campur kode ragam jawa menyang inggris ing dhuwur asipat positif lan wajar amerga istilah kasebut ana sesambungane karo basa inggris kang angel diterjemahake

CAMPUR KODE NEGATIF

Campur kode negatif yaiku wujud unsur basa liya kang dijupuk lan digunakake, saliyane iku ing basa kang ana sesambungane ana unsur kata kang sepadan, produktif lan respresentatif. Kahanan kaya mangkono dideleng negatif, kurang apik kanggo pembinaan lan pangrembakane basa kasabut. Kedadeyan kaya mangkono asipat interferensif, yaiku anane campuran antarane unsur basa kang asipat ngerugikake.

P1: Udane terus ya Zah!

P2: Iya udan isih banyu dan dia milik orang lain

P1: Ket biyen udan iku banyu, gapleki kon

P2: Lah kan bener, jare sapa udan iku watu

P1: Eh embuh gak ngomong

P1: Hujan terus ya Zah!

P2: Iya hujan masih air dan dia milik orang lain

P1: Dari dulu hujan itu air, sialan kamu

P2: Lah kan benar, kata siapa hujan itu batu

P1: Eh sudah tidak usah bicara

Pacaturan kasebut nuduhake campur kode negatif ragam basa jawa menyang ragam basa indonesia yaiku dicampur lan dipocapake kanthi sengaja, nanging nduweni sipat kang negatif merga ana padhanan tembung ing basa jawa, Pacaturan kasebut nuduhake yen ana pawongan kang lagi cecaturan ngerembag perkara banyu udan.

Kayata panganggone basa jawa “iya udan isih banyu” dibacutake nganggo basa indonesia “dan dia milik orang lain” tembung kasebut ing basa jawa nduweni maksud ngandani yen udan iku banyu. ana unsur kang nyebabake salah sawijine pawongan diunekake utawa ana bab kang nggarai kahanan ora lumaku selaras karo apa kang dikarepake.

PANUTUP

DUDUTAN

Lumpur kang mujudake salah sawijine kelurahan kang ana ing kutha Gresik kang mayoritas warga kutha ngunakake basa indonesia kanggo cecaturan saben dinane, ananging ing kelurahan lumpur iki nduweni ragam basa kang maneka warna, mayoritas amerga Lumpur nggunakake basa jawa ngoko uga basa asli warga lumpur dhewe, amerga Lumpur kalebu kelurahan kang ana ing saupenge Pasar Kutha Gresik kang saperangan wargane dadi bakul ing kutha Gresik mula tuwuh

basa Indonesia ing pakulinane. Basa kang digunakake sajrone pacaturan sabendinane warga Lumpur Gresik iki ora mung sabasa wae. Katuduhake saka anane Ragam basa sajrone pacaturan warga Lumpur Gresik kasebut. Wujud Ragam basa sing ana pacaturan warga Lumpur Gresik iki ana telung macem. Bisa kaperang dadi telung macem ragam basa basa adhedhasar panutur ing pacaturan warga Lumpur Gresik kasebut.

Lelandhesan saka asile panaliten lan andharan ngenani ragam basa sajrone pacaturan warga Lumpur Gresik didudut, yen sajrone panaliten iki ana maneka ragam basa, alih kode lan campur kode sajrone pacaturan warga Lumpur Gresik. Wujud ragam basa kang ana sajrone pacaturan warga Lumpur Gresik ana loro ragam. Bisa kaperang dadi loro ragam basa adhedhasar pacaturan kang dilakuake warga Lumpur Gresik. Loro ragam wujud ragam basa ing antarane yaiku (1) Wujud Idiolek, (2) Wujud Dialek, Saliyane wujud ragam basa sajrone pacaturan pacaturan warga Lumpur Gresik. uga ditemokake anane wujud Alih kode lan Campur kode, Alih kode yaiku owahe basa pacaturan nanging ora mung owahe basa siji ing basa liyane, nanging uga saka ragam basa, antar dialek, lan uga antar basa kang kawatesan saukara. Alih kode sajrone pacaturan warga Lumpur Gresik nuwuhake alih kode intern lan alih kode ekstern. Campur kode bisa ditegesi proses panganggone rong basa utawa luwih kanthi nglebokake unsur basa kasebut dadi saklausa, sajrone wewatesan tembung utawa klausa. Campur kode diperang dadi loro yaiku campur kode postitif kang nduweni sipat itegratif (mengguntungkan), lan campur kode negatif kang sifate interferensif.

PAMRAYOGA

Panaliten iki mung ngrembug saperangan wujud ragam basa lan wujud alih kode lan campur kode sajrone pacaturan warga Lumpur Gresik. Panaliten iki pancen isih adoh saka kasampurnan. Aspek-aspek liya kang kalebu wujud ragam basa utawa wujud alih kode lan campur kode isih durung katedhah kanthi rowa. Mula, perlu dianakake panaliten kang mirunggan babagan wujud ragam basa lan wujud alih kode campur kode sajrone pacaturan warga Lumpur Gresik kanthi luwih njlimet.

KAPUSTAKAN

- Aslinda lan Syafahyah, Leni. 2014. *Pengantar Sociolinguistik cetakan ketiga*. Bandung: PT Refika Aditama.
- Basir, Udjang Pr. M. 2002. *Sociolinguistik Pendekatan Tintingan Bahasa Lisan*. Surabaya: University Press UNESA.
- Basir, Udjang Pr. M. 2010. *Sociolinguistik Pengantar Kajian Tindak Berbahasa. Edisi Kedua*. Surabaya: Bintang Surabaya.
- Basir, Udjang Pr. M. 2016. *Sociolinguistik Pengantar Kajian Tindak Berbahasa (Konsep, teori, model pendekatan dan fakta bahasa)*. Surabaya: Bintang
- Chaer, Abdul. 2004. *Linguistik Umum*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Chaer, Abdul lan Agustina. 2004. *Sociolinguistik Perkenalan Awal*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Chaer, Abdul lan Agustina. 1995. *Sociolinguistik, Suatu Pengantar*. Jakarta: Rineka Cipta.
- Hastuti, Sri. 2003. *Sekitar Analisis Kesalahan Berbahasa Indonesia*. Yogyakarta: Mitra Gama Widia
- Keraf, gorys. 2004. *Komposisi: Sebuah pengantar kemahiran bahasa*. Flores: Nusa Indah
- Nababan, PWJ. 1993. *Sosilinguistik Suatu Pengantar*. Jakarta: Gramedia Pustaka Utama
- Padmoesoekotjo, S. 1987. *Paramasastra Jawa*. Surabaya: P.T Citra Jaya Murti
- Prawiroatmojo, S. 1981. *Bausastra Jawa – Indonesia*. Jakarta: Gunung Agung.
- Soepomo, Poedjosoedarmo, 1986. *Kode dan Alih Kode dalam Widyaparwa 15*. Yogyakarta: Balai Penelitian bahasa.
- Sugiyono. 2015. *Metode Penelitian Kombinasi*. Bandung: Alfabeta.
- Sumarsono. 2013. *Sociolinguistik*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Suwito. 1985. *Pengantar Awal Sociolinguistik: Teori dan Problema*. Surakarta: Henary Cipta
- Sudikan, Setya Yuana. 2001. *Metode Penelitian Kebudayaan*. Surabaya: Citra Wacana
- Rahmawati, Ade. 2013. *Alih Kode Pada Wacana Jual-Beli Komoditas Pangan Di Pasar Sumber Cirebon*. Universitas Diponegoro
https://www.academia.edu/32947799/Alih_Kode_Pada_Wacana_Jual-Beli_Komoditas_Pangan_DI_Pasar_Sumber_Cirebon (dideleng, 10 Februari 2019)
- Surana. 2007. *Frasa eksosentrik dalam bahasa Jawa: laporan penelitian dosen muda*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Surabaya.
https://scholar.google.co.id/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C5&q=frasa+eksosentrik+dalam+bahasa+jawa+surana&oq=Frassa+eksosentrik+dalam+bahasa+jawa+ (dideleng 14 Februari 2019)